

TÜRK DEVLETLERİ TEŞKİLATINDAN TÜRK BİRLİĞİNE: Bir Bütünleşme Projeksiyonu

Halil Emre Deniz - Fatih Demircioğlu

Giriş

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını ilan eden Orta Asya'daki Türk devletleri için Türkiye kendini hem serbest piyasa ekonomisiyle ve Batı'yla sorunu olmayan hem de toplumsal değerler açısından bölgedeki ülkelerle benzeşmesinin yanında kurumsal yapı olarak benimseydiği laiklik anlayışıyla rol model ülke konumunda bulmuştur. Bu doğrultuda bölge ülkeleriyle ilişkiler, hızlı bir ivme ile gelişmeye başlamıştır.

Türk devletleri arasındaki gelişen ilişkilerin niteliği ilk etapta kültürel eksenli olmuştur. "Türk Dili Konuşan Ülkeler" vurgusuyla devlet başkanları düzeyinde gerçekleştirilen zirveler, bu niteliği en somut şekliyle yansıtmıştır. Sovyetler Birliği'nden kalan sorunların zaman içerisinde bir tehdit olmaktan çıkması ve Orta Asya'daki Türk devletlerinin iç sorunlarını çözme noktasında büyük aşama kaydetmeleriyle birlikte Türk devletleri arasındaki ilişkiler, kültürel eksenini genişleterek ekonomik ve siyasi konuları da kapsayacak bir boyuta evrilmiştir.

2009 yılında imzalanan Nahçıvan Anlaşması ile devlet başkanları düzeyinde gerçekleştirilen iş birliği, tam teşekküllü bir uluslararası örgüt olarak kurumsallaşmıştır. Bu tarihten sonra iş birliğinin muhtevası ekonomik ve siyasal alanlarda karakterize olurken organizasyona olan ilgi de artmaya başlamıştır.

Başlangıçta Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan ve Kırgızistan'ın oluşturduğu dört kurucu üyeden müteşekkil yapı, Özbekistan'ın tam üye olarak organizasyona dâhilî; Macaristan, Türkmenistan ve Kuzey Kıbrıs Türk

Cumhuriyeti'nin gözlemci üye olarak organizasyonda yer almaları ile gitgide genişleyen ve tüm Türk dünyasını içine alan bir yapıya doğru gidildiğinin işaretleri olmuştur.

Türk dünyası ve Türk devletleri arasındaki ilişkiler, organizasyonun adının “Türk Devletleri Teşkilatı” olarak değiştirilmesi ve 2040 Vizyonu'nun ortaya konulmasının ardından bir üst boyuta taşınmıştır. Ortaya konulan vizyonun Türk dünyasının bütünleşmesine yönelik olduğu kesindir. Ancak Türk devletleri ve Türk Devletleri Teşkilatına kadar olan süreçte iş birliğinin işleyişi değerlendirildiğinde Türk dünyasının kültürel, ekonomik ve siyasi anlamda tam olarak bütünleşebilme adına atılan adımların yetersiz ve plansız olduğu da dikkat çekici bir unsurdur. Bu bağlamda Türk dünyasının bütünleşmesine öncülük edecek ve Türk Devletleri Teşkilatından Türk birliğine ne şekilde ulaşılabileceğinin yol haritasının ana hatlarının çizildiği bir projeksiyonun yapılması elzemdir.

Bu çalışma, Türk devletleri arasındaki iş birliğinin tarihsel süreç içerisindeki seyrini ortaya koyarak muhtemel bir Türk birliği bütünleşmesi için atılması gereken adımlara dair bir projeksiyon ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda Türk birliğine giden yolda izlenecek gerçekçi yaklaşımlar tespit edilecek, ilişkilerin tarihsel seyrinde dikkat çeken noktalar vurgulanarak geleceğe dair atılması gereken adımların neler olması gerektiği ifade edilecektir.

1. Bütünleşme Teorileri Bağlamında Türk Devletleri Teşkilatının Dünü, Bugünü ve Geleceği

Bütünleşme hedefiyle hareket eden uluslararası örgütlerin gelişiminin ilk aşaması, devletlerin iradesinin yansımaları sonucunda kendi ilke, kurum ve kurallarının oluşmaya başlamasıdır. Uluslararası örgütlerin zaman içerisinde karşı karşıya kaldıkları sorunlar, belirsizlikler ve fırsatlar üye devletlerin ve ilgili diğer kuruluşların sergileyeceği tavırlar neticesinde bütünleşmenin karakterinin dönüşmesine sebebiyet verebilir (Cho, 2007, s. 1-22). Türk Devletleri Teşkilatı da bütünleşme amacı üzerinde fikir birliğine varmış üyelerinin zaman içinde iniş ve çıkışlar gösteren ancak istikrarlı iradeleri sonucunda mevcut kurumsal yapıya ulaşmayı başarmış güncel olarak karşılaşılan fırsatlar ve problemlere göre dönüşebilme dinamizmine sahip bir uluslararası örgüttür.

1992 yılında Türk Dili Konuşan Ülkeler Liderler Zirveleri ile Türk devletlerinin bütünleşme bağlamındaki ilişkileri başlamış, 2009 yılında örgüt,

Türk Konseyi (Türk Keneşi) olarak yeni bir kurumsal yapıya kavuşmuştur. 2021 yılında ise örgütün ismi Türk Devletleri Teşkilatı olarak değiştirilmiştir. Bu süreç incelendiğinde Türk Devletleri Teşkilatının aşamalı olarak kurumsallaştığı, bütünleşme sektörlerinin genişlediği ve derinleştiği gözlenmektedir. Bu başlık altında; Türk devletin içine girdiği bütünleşme yolunda geçmişte ve günümüzde izlenen ve muhtemel gelecekte izlenmesi gereken yol haritalarını anlamlandıracak teorik çerçeve, bütünleşme teorileri bağlamında açıklanacaktır.

1.1. Temkinli Bir Başlangıç ve Kültürel Bütünleşmenin Öncüsü: Liberal Hükûmetler Arasıcılık

Liberal hükûmetler arasıcılık yaklaşımı, Andrew Moravcsik tarafından 1980'lerin sonunda geliştirilmiştir (Pollack, 2001, s. 222). Bu yaklaşım, devletlerin tercihlerini şekillendirirken hükûmetlerin ve sivil toplum kuruluşlarının iradeleriyle birlikte iç politik durumun da önemli olduğunu vurgulamaktadır (Öraz, 2011, s. 1559-1571). Bu yaklaşıma göre hükûmetler, ulusal çıkar ve tercihler temelinde, ikincil rolü haiz uluslararası örgütlerin temsilcileriyle görüşüp anlaşmalar yapmaktadır (Moravcsik, 2005, s. 358). Böylece bütünleşmenin hükûmetlerin ve iç politikayı etkileme kapasitesi bulunan diğer aktörlerin iradelerine göre şekil alacağı vurgulanmış olmaktadır. Buradan devletlerin diğer devletlerle iş birliğine girmesinin ancak söz konusu devletin ulusal çıkarlarına uyduğu durumda meydana gelebileceği sonucu çıkmaktadır.

533

Liberal hükûmetler arasıcılık yaklaşımına göre devletler, iş birliği yahut bütünleşme konularında karar alırken bunun ortaya çıkaracağı maliyet ile tersi durumda tasarruf edecekleri maliyet arasında karşılaştırma yaparak nasıl davranacaklarını belirlerler. İş birliğinin sonuçları ulusal çıkarlara uygunsa ve onu koruyup geliştiriyorsa iradelerini iş birliğini sürdürmekten yana kullanacaklardır. Uluslararası iş birliği sonucunda oluşan kurumlar, kurallar ve ilkeler iş birliğine taraf devletlerin ulusal çıkarlarını korumak ve devamlılığını sağlamak için bir araç işlevi görmektedirler. Liberal Hükûmetlerarasıcılık yaklaşımının benimsendiği bir bütünleşme sürecinde kontrol etkinliğini ve yetkilerini paylaşmaktan ziyade korumaya çalışan hükûmetlerin ve iç politikaya etki edebilen diğer aktörlerin kontrolündedir (Akçay, 2015, s. 20-21).

Bu yaklaşımda, devlet ile iş birliği içerisine girilecek uluslararası örgüt arasındaki müzakerelerde devletlerin çıkarlarını korumak şartıyla kalıcı iş birliğinin yolları aranır. Süreç sonunda ortaya çıkacak olan kurumsal yapının niteliği hükûmetler arasında gerçekleştirilen zirveler ve uluslararası görüş-

meler neticesinde tartışılır ve belirlenir (Tallberg, 2008, s. 685-708). Dolayısıyla bütünleşmenin ve iş birliğinin kapsamı, niteliği ve hızı doğrudan doğruya hükûmetlerin iradesine bağlanmıştır. Moravcsik, oluşturduğu yaklaşımda iktisattaki arz talep ilişkisini bütünleşme kavramına uyarlamıştır. Moravcsik'e göre ulusal yapılar, iş birliği talep ederken devletler arası görüşmeler sonucunda ortaya çıkan bütünleşme çıktıları ise arzıdır. Bütünleşmenin düzeyini belirleyen de bu ilişkidir (Gökalp, 2009, s. 160-161).

Liberal hükûmetler aracılığıyla yaklaşımı, Türk devletlerinin hâlihazırda Türk Devletleri Teşkilatı kurumsal kimliği altında devam eden bütünleşme sürecinin günümüze kadar olan bölümünü açıklayabilen bir teoridir. Çünkü 1992'de başlayan ve günümüze kadar devam eden zirveler süreci, söz konusu bu yaklaşımın ifade ettiği şekilde ulusal hükûmetlerin iş birliği niyeti ve girişimleri, ulusal çıkarlarını gözetmek kaydıyla ortak meselelerde uzlaşmaları ve çeşitli antlaşmalar yapmak suretiyle bütünleşmenin başlatılması ve sürdürülmesi şeklinde ilerlemiştir. Mevcut durumda da hâlâ Türk Devletleri Teşkilatını ilgilendiren stratejik kararlar, tarafların devlet başkanları ve hükûmet temsilcileri arasında gerçekleştirilen zirveler ve görüşmeler sonucunda alınmaktadır. Geline nokta uzun yıllar benimsenen bu yaklaşımın kültürel bütünleşmenin gerçekleştirilmesine öncülük ettiğini ancak ekonomik bütünleşme için yetersiz kaldığını söylemek mümkündür.

1.2. İktisadi Birlik için Yeni Bir Bütünleşme Yaklaşımı: Bölgeselcilik

Türk Devletleri Teşkilatının üye devletlerin iktisadi birliğini sağlama-ya öncülük edebilecek hâle gelmesi için benimsemesi gereken bütünleşme yaklaşımı, bölgeselciliktir. Bütünleşme yöntemi olarak bölgeselcilik teorisi, Alman iktisatçı George Friedrich List'in çalışmaları neticesinde ortaya çıkmıştır. List, belirli bir bölgede gümrük duvarları ile birbirlerinden ayrılmış küçük piyasalara sahip aktörlerin ekonomik olarak büyük piyasalar ile rekabet edemeyeceğini belirtmektedir. Ona göre söz konusu küçük iktisadi birimler, güçlü ekonomilerle rekabet edebilmek ve aynı zamanda güçlü bir ekonomik birliğe kavuşmak için kendi aralarındaki gümrük kısıtlamalarını kaldırmanın ortak bir ekonomik piyasa oluşturmanın ve bu bölgeyi üçüncü taraflara karşı korumanın zorunlu olduğunu savunmuştur (List, 1966).

List'in düşüncelerinden kaynaklanan bölgeselcilik yaklaşımı, serbest ticarete dayalı ilişkilerin tüm tarafların avantajına olduğu varsayımına dayanır. Dolayısıyla bu yaklaşımı benimseyen bir uluslararası örgütün üyeleri aralarındaki iktisadi iş birliğini yoğunlaştıracaktır. Zaman içerisinde gümrük sınırlamalarını ortadan kaldırarak aşamalı olarak gümrük birliği, ser-

best ticaret bölgesi ve ortak pazar oluşturacak ve nihayetinde ekonomik ve parasal birliği ifade eden iktisadi birliğe ulaşacaklardır. Ulusal çıkarları ve bunlarla ilişkili endişeleri yok saymayan bölgeselcilik teorisi, bütünleşmeyi hedefleyen iş birliklerindeki ilişkilerde yer alan sınır aşan uluslararası faaliyetlerin tüm tarafların avantajına olacağını savunmaktadır. Bölgeselcilik yaklaşımına göre iktisadi bütünleşmenin sağlıklı ve istikrarlı şekilde gelişmesi ve ilerlemesi için belirli koşulların olgunlaşmış olması gerekmektedir. Bunlardan ilki, üye ülkeler arasında kültürel, ekonomik ve siyasal benzerliğin bulunmasıdır. İkincisi, bütünleşme amacındaki ülkelerin çıkarlarının ve sorunlarının ortak olması ve benzeşmesidir. Üçüncü koşul, ortak ekonomik amaçların gerçekleşme potansiyelinin bulunmasıdır. Son olarak bütünleşmenin tarafı olan devletlerdeki siyasal elitler, tam iktisadi birlik fikrine ikna olmuş ve bu fikre inanıyor olmalıdırlar (Sancaktar, 2013, s. 146-147).

Bölgeselcilik yaklaşımı benimsenerek ilerleyen bir bütünleşme süreci hem tam iktisadi birliği mümkün kılacak hem de bütünleşmenin nihai aşaması olan siyasal birliği hayal olmaktan çıkaracaktır. Bu bağlamda Türk Devletleri Teşkilatının 2040 Vizyonu, diğer iş birliği alanlarından daha çok ekonomik ilişkilere odaklanmalı ve 2040'a kadar üye devletler, iktisadi birlik hedefini gerçekleştirmiş olmalıdırlar.

1.3. Siyasi Birlik için Uygulanabilir ve Tutarlı Bir Model: Konfederasyon

Bütünleşme teorilerinden konfederalizmin temel esası, devletlerin birbirlerinin ulusal egemenliklerine hâlel getirmeksizin iş birliği yapma noktasında fikir birliğine varmalarına dayanmaktadır. Konfederalizmde amaç, tarafların tümünü ortak potada eriten bir süper devlet meydana getirmek değil, devletlerin, ulusal egemenliklerini ve yapılarını korumaya devam ettikleri bir konfederasyon bünyesinde birbirlerine bağlamaktır (Dedeoğlu, 2003, s. 138-139). Bu yaklaşım, kurumların istikrarına ve değişmezliğine, ilke ve kuralların sabit ve tutarlılığına ve uygulamaların sürekliliğine dayandığı için kurumsal, birlik faaliyetlerini ve devletlerin fonksiyonlarını düzenleyecek özel kurumsal yapılara ihtiyaç duyduğu için de organik niteliklere sahip bir uluslararası işbirliği modelidir (Dedeoğlu, 2003, s. 49).

Konfederasyon, anayasa ile değil antlaşmalar ile oluşmuş bir devletler topluluğudur. Antlaşmaların kabulü ile ulus devletlerin bazı yetkileri üzerinde uzlaşmış ortak kurumsal yapılara devredilmektedir. Söz konusu kurumsal organlar, üye devletler arasındaki ilişkilerin, ortaklığın ve iş birliğinin uyumlu hâle gelmesine ve düzenlenmesine yönelik faaliyetlerini sürdürür.

Buradaki yetki devri, konfederasyona üye devletlerin egemenliklerinin ve bağımsızlıklarının zedelenmesi anlamını taşımamaktadır. Bütünleşme gereklerinin konfederasyonun ortak kurumlarına aktarımı; kriz yönetimini mekanik hâle getirmekte, çatışma riskleri ve istikrarsızlığı en düşük düzeye indirmektedir. Bu yolla konfederasyonun üyelerinin davranışsal uyumu sağlanmaktadır (O'neil, 1996, s. 71).

Konfederasyonda üye devletler arasındaki ilişki, yönetsel seviyede kurumsal genel olarak ise uluslararası niteliktedir. Konfederalizm, siyasi birlik hedefine yönelik ilerleyen bütünleşmeler için tutarlı bir yaklaşımdır (Pinder, 1993, s. 61-67). Bu yaklaşım, kurumların ve ortak faaliyet gösteren yapıların etkinliğinin önemine vurgu yapmaktadır. Bütünleşmenin siyasal önceliğini oluşturan husus, bütünleşme içerisinde yer alan devletlerin ulusal çıkarları ile topluluğun ortak beklentilerini uyumlaştırmaktır. Konfederalizme göre bütünleşme sürecinin olgunlaşması, belirlenen kurumsal yapılar sayesinde şekillendirilir (O'neil, 1996, s. 73).

Konfederalizm yaklaşımında esas ilke, iş birliğini kolaylaştırma ve ortak çıkarların en üst düzeye çıkarılması amacıyla siyasi ve iktisadi koordinasyonu sağlamaktır. Ulus devletlerin varlığına ilişkin meseleler, konfederal düzenlemelerin dışında bırakılır. Bu yolla hem bütünleşen topluluğun ulus üstü niteliği hem de bu bütünleşmeye katılan devletlerin egemenlikleri korunmaktadır. Türk Devletleri Teşkilatı bünyesinde ve 2040 Vizyonu kapsamında üye devletler iktisadi birlik hedefine vardıktan sonraki adım, siyasi birlik için konfederalizm yaklaşımının benimsenmesi ve bir konfederasyon olarak Türk birliğinin hayata geçirilmesi olmalıdır.

2. Başlangıcından Günümüze Zirveler Süreci ve İş Birliği Niteliğinin Evrimi

2.1. Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri (1992-2010)

Türk Dili Konuşan Ülkeler I. Devlet Başkanları Zirvesi, Türkiye'nin ev sahipliğinde 31 Ekim 1992'de Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Zirve sonucunda Ankara Bildirisi imzalanmıştır. Bu ilk zirvede, katılımcı ülkeler arasındaki ortak tarihsel ve kültürel bağlara vurgu yapılmış ve kardeşlik, dayanışma ve iş birliği ruhu ile bir araya gelindiği ifade edilmiştir. Zirve sonunda imzalanan bildiride daha sonraki tüm zirvelerde de ana esaslar arasında yer alacak olan zirveye katılan ülkelerin bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğü, iç işlerine karışmama ve eşitlik gibi ilkelere yer verilmiştir (TDT, 1992).

Zirvede öne çıkan ve sonuç bildirisine yansıyan önemli başlıklar şunlardır:

Katılımcılar arasında çok taraflı işbirliği geliştirmek ve uluslararası arenada ortak hareket etmek (m. 1), taraflar arasındaki ihtilafların barışçıl çözümü için niyet bildirimi (m. 2); insan hakları, sosyal adalet, laiklik ve serbest piyasa ekonomisine dayalı devlet modeline bağlılık (m. 3), yeraltı kaynaklarıyla ilgili ortak projeler ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için alt-yapı çalışmaları yapmak ve sanayi, enerji, tarım ve hizmet sektörlerinde teknik bilgi paylaşımının gerekliliği (m. 5), kültür kurumları arasında işbirliği, organizasyonlar ve ortak kültüre ait eserlerinin tanıtımı ve onarımı (m. 6), resmi veya özel kuruluşlar arasında kültürel faaliyetlerin gerçekleştirilmesini teşvik (m. 7), Türk devletleri arasında ortak bir dil geliştirilmesi (m. 8) ve ülkelerin hukuk sistemlerinin karşılıklı incelenmesi ve uyumlandırılması (m. 9) (TDT, 1992).

Ankara Zirvesindeki genel tablo, Sovyetler Birliği sonrası ortaya çıkan yeni düzenin gereklerini ve eski kaygılardan duyulan endişeyi yansıtır niteliktedir. Serbest piyasa ekonomisine ve laikliğe bağlılık vurgusunun yanı sıra SSCB'den Türk devletlerine miras kalan ihtilafların barışçıl şekilde çözümüne dair arzu dile getirilmiş, eski hukuk sistemlerinin revize edileceğinin işaretleri verilmiştir. Kültürel ortak payda, tüm bu meselelerin masaya yatırılması için bir fırsat olmuştur. Türkiye, bu dönemde zirveye katılan ülkeler için model ülke konumundadır.

Türkiye'nin ev sahipliğinde, 19 Ekim 1994'te İstanbul'da gerçekleştirilen II. Devlet Başkanları Zirvesinin ardından İstanbul Bildirisi imzalanmıştır. Bu zirvede Birleşmiş Milletler (BM), Helsinki süreci ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) kararları çerçevesinde Avrasya'da barışın sürdürülmesine güçlü bir vurgu yapılmıştır (TDT, 1994). Katılımcı devletlerin uluslararası konularda ve arenada ortak görüş ve hareket tarzı geliştirmesi gerekliliği ifade edilmiştir (m. 3). İlk kez ülkelerin dış politikalarına ait ve bölgesel sorunlar ele alınmış, bu kapsamda Ermenistan-Azerbaycan, Tacikistan-Afganistan, Bosna-Hersek ve Kıbrıs meseleleri tartışılmış, ihtilafların BM ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) kararları çerçevesinde barışçıl yollardan çözülmesi gerektiği ifade edilmiştir (m. 4). Bu zirveyle birlikte kültür iş birliği yoğunlaştırılmış ve derinleştirilmiştir (m. 8, 9, 11). Bu amaç doğrultusunda 12 Temmuz 1993 Almatı Anlaşması ile kurulan Uluslararası Türk Kültürü Teşkilatının (TÜRKSOY) önemi vurgulanmıştır (m. 10). Ayrıca bu zirvede iş birliğinin sektörel alanları ayrıntılarıyla belirlenmiştir (m. 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20). Sovyetler Birliği Dönemi'ndeki bilinçsiz tarım politikaları nedeniyle ortaya çıkan Aral bölgesindeki çevre felaketinin

önlenmesi ve durumun normalleştirilmesi için de uluslararası imkânların seferber edilmesi çağrısı yapılmıştır (m. 22) (TDT, 1994).

III. Devlet Başkanları Zirvesi, Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te 28 Ağustos 1995 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Zirve sonunda Bişkek Bildirisi imzalanmıştır. Bu bildiride zirvelerin esasları arasına katılımcı ülkeler arasındaki ilişkiler ve iş birliğinin herhangi bir ülkeye karşı olmadığı vurgusu eklenmiştir. Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan durum ve Rusya'da Atlantikçilerin etkinliğini yitirmeye başladığı yıllar olduğu dikkate alındığında bu esasın Rusya'nın endişelerini gidermeye yönelik eklendiğini söylemek mümkündür (TDT, 1995). Zirvede, Türk devletleri arasındaki ilişkilerin geliştiği ifade edilmiştir (m. 1, 4, 7, 18). Ekonomik iş birliğin temel motivasyonu olarak doğal gaz ve petrol başta olmak üzere yer altı kaynaklarının Türkiye üzerinden dünya pazarlarına ulaştırılması, uluslararası ticarete transit ulaştırma bağlantıları kurulması ve iş insanlarının faaliyetlerini sınırlayan engellerin kaldırılması olarak belirlenmiş ve gerekli tedbirlerin alınması için bakanlık düzeylerinde görüşmeler yapılması gerektiği ifade edilmiştir (m. 5, 6). Ayrıca kitlesel enformasyon alanında iş birliği (m. 9), uyuşturucu ve silah kaçaklığına karşı ortak politikalarla mücadele edilmesi (m. 15), terörizmle mücadelede uluslararası iş birliği (m. 16) ve her türlü ayrılıkçı harekete karşı olduğu (m. 17) dile getirilmiştir (TDT, 1995).

Özbekistan'da 21 Ekim 1996'da gerçekleştirilen IV. Devlet Başkanları Zirvesinin ardından Taşkent Bildirisi imzalanmıştır (TDT, 1996). Zirvenin en önemli sonuçlarından birisi, bir daimî sekretarya tesisinin kararlaştırılmasıdır (m. 16). Dönemsel olarak bölgesel ihtilafların ve çatışmaların arttığı yıllar olması sebebiyle zirvenin esasları arasına barış ve güvenlik ihtiyacı hususları eklenmiştir. Bu zirveden sonra imzalanan bildiride ilk kez devletlerin laiklik ilkesine bağlı oldukları ifadesi yer almamıştır (m. 2). Bu tarihlerde Türkiye'de REFAHYOL hükûmetinin iktidarda olduğu dikkate alındığında ifadenin çıkarılma sebebi anlam kazanmaktadır. Bildiride TÜRKSOY'un faaliyetleri ve önemi ifade edilmiştir (m. 3, 4). Doğal gaz, petrol, hidroelektrik hatlarının kurulması ve işletilmesi konularında ilgi sahibi devletlere ve uluslararası mali kuruluşlara muhtemel projelerde yer almak üzere davet çağrısı yapılmıştır (m. 8). Ayrıca Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF), BM Kalkınma Programı gibi kuruluşlar, Türkçe konuşan ülkelerden her birinde geçiş dönemi süresince faaliyet ve stratejilerin hazırlanması için aktif davranmaya çağırılmışlardır (m. 10). Buradan zirvenin tarafı olan devletlerin zirvenin gerçekleştiği tarih itibarıyla bir darboğazdan geçtikleri anlaşılmaktadır (TDT, 1996).

V. Devlet Başkanları Zirvesi, 9 Haziran 1998'de Kazakistan'ın Astana kentinde yapılmış ve sonucunda Astana Bildirisi imzalanmıştır (TDT, 1998).

Zirvede Daimî Sekreteryaya Tüzüğü de kabul edilmiştir (m. 2). Tarihî İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması ve bu yolla ekonomik ilişkilerin genişletilmesi ve derinleştirilmesi arzusu zirvenin önemli başlıklarından biri olmuştur (m. 4, 5). Zirvenin gerçekleştirildiği dönemde Orta Asya devletleri tarafından yürütülen köklü eğitim reformlarına destek katılımcı ülkeler tarafından ifade edilmiştir (m. 13). Kazakistan öncülüğünde sürdürülen Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı ve diğer tüm ülkelerle de verimli iş birliklerine hazır olunduğu vurgusu, Türk dili konuşan ülkelerin ilişkiler anlamında dışa kapalı bir sistem arzu etmediklerini ortaya koyar niteliktedir (m. 14, 18). Tacikistan İç Savaşı'nın sona erdiği yılın ardından gerçekleşen zirvede bu konu söz konusu ülkede barışçıl geçiş sürecinin desteklendiği vurgulanarak ifade bulmuştur (m. 15). Ayrıca Afganistan'daki çatışmaların çözömlenmesine ilişkin gayret çağrıları yapılmış ve ilk kez köktendinci tehlike ve sınır tanımayan terörizm ile mücadele hususları zirve sonuç bildirisinde yer almıştır (m. 16, 17) (TDT, 1998).

8 Nisan 2000 tarihinde Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de düzenlenen VI. Devlet Başkanları Zirvesinin sonunda Bakü Bildirisi imzalanmıştır (TDT, 2000). Bu zirvenin sonucunda daimî sekreteryanın Türkiye'de tesisi kararlaştırılmıştır (m. 15). Zirvenin en fazla öne çıkan başlığı ekonomi alanındaki iş birliğinin en gözle görülür projelerinden bahsedilmesidir. Bunlar; 29 Ekim 1998 tarihli ve Hazar petrollerinin taşınmasıyla ilgili Ankara Bildirisi ve 18 Kasım 1999'da imzalanan Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı ile Türkmenistan-Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye ve Avrupa Hazar Geçişli Doğalgaz Boru Hattı projeleridir (m. 6). Bu zirvede kültürel iş birliği alanlarına basın, radyo, sinema ve televizyon iş birlikleri de dâhil olmuştur (m. 9). Ayrıca Güney Kafkasya ve Orta Asya'daki çatışmaların çözümü için AGİT'in Lizbon Zirvesi ilkeleri ve Birleşmiş Milletler kararları referans gösterilerek barışçıl çözüm çağrıları yapılmıştır (m. 11, 12) (TDT, 2000).

VII. Devlet Başkanları Zirvesi, 27 Nisan 2001 tarihinde İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Zirve sonucunda İstanbul Bildirisi imzalanmıştır (TDT, 2001). Bu zirve, Türk dili konuşan ülkeler arasındaki iş birliğinin kurumsallaşması yönünde niyet beyanı konusunda bir dönüm noktası niteliğindedir. Dönemin Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev, zirveler sürecinin kurumsal yansıması olarak Aksakallar Konseyi ve bununla birlikte bir Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenterler Asamblesi kurulma önerisini dile getirmiştir. Daha sonra arzulanan bu kurumsal yapının aynen ortaya çıktığı dikkate alındığında Türk dili konuşan ülkeler zirveler sürecinde devlet başkanlarının ve hükümetlerin öncü ve itici güç olduğu rahatlıkla söylenebilir. Zirve sonuç bildirisinde katılımcı devletlerin laiklik ilkesine bağlı oldukları

son kez dile getirilmiştir (m. 2) (TDT, 2001). Bu konuda, 2000'lerin başında yükselen İslami radikalizm tehlikesi ve Türkiye Cumhuriyeti 10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Aynı zamanda bu zirve, sonuç bildirilerinin Rusça olarak yazılıp imzalandığı son zirvedir. Bu durum 2000'li yılların başına gelindiğinde Orta Asya'daki bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde Sovyetler Birliği'nden miras kalan yapısal etkilerin iyice zayıflamaya başladığı olarak yorumlanabilir.

Anlaşmaların ve zirve sonuç bildirilerinin ilk kez yerel diller ile yazılıp imzalanmaya başlandığı VIII. Devlet Başkanları Zirvesi, VII. zirveden beş buçuk yıl sonra Türkiye'nin girişimiyle 17 Kasım 2006'da Antalya'da düzenlenmiştir. Özbekistan, bu zirvede yer almamıştır (TDT, 2006). Bu zirvenin tarihi aynı zamanda Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının 15. yılına tekabül etmiştir. Nursultan Nazarbayev, zirvede 2001'de dile getirdiği kurumsal yenilikler çağrılarını yinelemiştir. Zirvenin en önemli gündemi; küresel terörizm ile mücadele, 11 Eylül 2001 sonrası istikrarın bozulduğu ve çatışma içerisine sürüklenen coğrafyalarda kalıcı barışın tesis edilmesi olmuştur (m. 3, 4). ABD'nin Irak'ı işgali ile birlikte değerlendirildiğinde zirveye katılan ülkelerin Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması gerektiğine ve burada Türk nüfusun haklarının güvence altına alınmasına dair ifadeler, uluslararası sorunlarda ortak tavır geliştirilmesi adına anlamlıdır (m. 6). Zirvede ülkeler arasındaki en önemli iş birliğinin ekonomi alanında gerçekleşmesi gerektiği vurgulanmıştır (m. 8). Bu bağlamda ekonomik ilişkilere ivme kazandırmak için ulaşım ağlarına yeni hatlar eklenmesi gerektiği ifade edilmiştir (m. 10, 11). Ayrıca insani ilişkileri artırmayan bir bütünleşmenin mümkün olmadığı bilinciyle ülkeler arasındaki vize işlemlerinin kolaylaştırılması gerektiği vurgulanmıştır (m. 17). 2006 yılı itibarıyla Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin iyi bir noktaya ulaşmış olması, zirve sonuç bildirisine de yansımış; üye ülkeler, Türkiye'nin AB hedefini ve bu bağlamda Kıbrıs sorununun bir an önce çözülerek Ada'daki Türklerin dünyadan yalıtımının bir an önce sona ermesini desteklediklerini ifade etmişlerdir (m. 21, 22) (TDT, 2006).

2-3 Ekim 2009 tarihlerinde Azerbaycan'da yapılan Nahçıvan Zirvesi, Türk dili konuşan ülkeler için iş birliğinin sürekli bir kurumsal kimliğe dönüşmesi açısından bir dönüm noktasıdır. IX. Devlet Başkanları Zirvesine daha sonra Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyinin kurucu üyeleri olarak tarihe geçecek olan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye devlet başkanları seviyesinde katılmışlardır (TDT, 2009). Türkmenistan ise cumhurbaşkanı yardımcısı düzeyinde temsil edilmiş ancak Konseyin kurucu anlaşmasına imza atmamıştır. Söz konusu anlaşma; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'nin 17 Kasım 2010'da imzalamasıyla yürürlüğe gir-

miştir. Nahçıvan Bildirisi'nin esasları kısmında Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyinin kuruluşuna dair Nahçıvan Anlaşması'nın imzalanmasından duyulan memnuniyet ifade edilmiş ve imzacı ülkeler, Türk Dili Konuşan Ülkeler arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine daha fazla önem atfedeceklerini beyan etmişlerdir (m. 8). Zirvenin öne çıkan gündem başlıkları; üye devletlerin uluslararası örgütlerle ilişkileri, uluslararası sorunlar karşısındaki tavırları ve Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyinin üçüncü taraflarla olan ilişkileri üzerine olmuştur (m. 12, 13, 15, 16, 17, 18, 25). Ayrıca Konseyin üye ülkeler arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesi açısından yeni bir aşamayı temsil ettiği dile getirilmiş (m. 28), Türkçe Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesinin ve TÜRKSOY'un iş birliğinin geliştirilmesindeki önemi vurgulanmıştır (m. 26, 30) (TDT, 2009).

15-16 Eylül 2010'da İstanbul'da düzenlenen X. Devlet Başkanları Zirvesi, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyinin Nahçıvan Anlaşması'nda belirtilen ve bünyesinde Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi, Aksakallar Heyeti ve Sekretarya'yı barındıran yeni kurumsal yapısıyla hayata geçirildiği son devlet başkanları zirvesidir. Sonucunda 16 Eylül 2010 tarihli İstanbul Bildirisi imzalanmıştır (TDT, 2010). Bundan sonraki zirvenin Türkçe Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyinin I. Zirvesi olacağı ifade edilmiştir (m. 59). Bu zirvede yeni kurumsal yapıya dair organizasyonun hukuki altyapının hazırlanmasına dair hususların yanında Türk kültür mirasının korunması için Bakü'de özel bir vakıf kurulması (m. 16), Türk Devletleri Parlamenter Asamblesinin (TÜRKPA) faaliyete geçmesinden duyulan memnuniyet (m. 18), ekonomik ilişkilerin yoğunlaştırılması kapsamında bir İş Konseyi kurulması (m. 24), Türk Akademisinin kurulması ve faaliyete başlamasından duyulan memnuniyet (m. 29) gibi Konsey ile ilişkili kurumlara dair görüşler de ifade imkânı bulmuştur. Katılımcılar, İslam Konferansı Örgütü ve Avrupa Konseyi başta olmak üzere diğer uluslararası örgütlerle ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini de dile getirmişlerdir (m. 43, 45, 47). Ayrıca 31 Mayıs 2010'da gerçekleşen Mavi Marmara Saldırısı kınanmış (m. 50), İran'ın nükleer programına dair yaşanan anlaşmazlığın barışçıl şekilde çözümlenmesi için çağrı yapılmıştır. Son olarak zirve sonuç bildirisinin 57. maddesine göre 3 Ekim'in Türk Dili Konuşan Ülkeler Günü olarak kutlanılmasına karar verilmiştir (TDT, 2010).

2.2. Türk Konseyi ve Türk Devletleri Teşkilatı Zirveleri (2011-2022)

Türk Konseyi, İstanbul'daki zirveden bir yıl sonra ilk zirve toplantısını 20-21 Ekim 2011'de Almatı'da gerçekleştirmiş, "Ekonomik ve Ticari İş-

birliği” temasıyla gerçekleştirilen zirve sonucunda 21 Ekim 2011’de Almatı Bildirisi imzalanmıştır. Zirve esaslarında yer alan en önemli başlıklar; Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyinin bundan sonra Türk Konseyi olarak anılacağına belirtilmesi, Türk Dili Konuşan Ülkelerden artık Türk Devletleri şeklinde bahsedileceğinin beyan edilmesidir (TDT, 2011). Ayrıca esaslar arasında Türk Konseyinin tam teşekküllü biçimde kurulmuş bir uluslararası örgüt olmasından duyulan memnuniyet dile getirilmiş, ekonomik ilişkilerin iş birliğinin itici gücü olduğu vurgulanmıştır. Türk Konseyinin I. Zirvesi, Türk devletleri ilişkileri açısından yeni bir dönemi simgelemektedir (m. 1). Zirve sonuç bildirisinde örgütün en önemli organı olarak Türk Konseyi Sekreterya-sının önemine atıf yapılmıştır (m. 4). Üye devletler, ekonomik iş birliğindeki nihai hedefin ülkeler arasında mal, hizmet ve teknolojinin serbest dolaşımı olduğunu ifade etmişlerdir (m. 9). Bu tanımlama, ekonomik bütünleşmede başlangıç için her ne kadar yeterli görünse de tam iktisadi birlik hedefi anlamında bir niyet beyanı gerçekleşmemiştir. Konseyle ilişkili kurumlar olan TÜRKPA’nın siyasi ve TÜRKSOY’un kültür iş birliğine katkıları takdir edilmiş (m. 29, 30), Türk Üniversitelerarası Birliği kurma girişiminin önemi ve Türk Bilimsel Araştırma Fonu kurulmasının gerekliliği vurgulanmıştır (m. 32, 33). Ayrıca ilk kez Türk Konseyinin uluslararası bir örgüt olarak Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda gözlemci üye olması için teşebbüste bulunulması gerektiği dile getirilmiştir (m. 39) (TDT, 2011).

Türk Konseyinin II. Zirvesi, 22 -23 Ağustos 2012’de Kırgızistan’ın başkenti Bişkek’te “Eğitim, Bilim ve Kültürel İşbirliği” temasıyla toplanmış, zirve sonunda Bişkek Bildirisi imzalanmıştır. Zirve sonuç bildirisinin esasları arasında üye ülkeler ve halkları arasında daha ileri bir bütünleşmenin temel unsurları olarak kültür, eğitim ve bilimin önemine vurgu yapılmıştır (TDT, 2012). Zirvede derinleştirilmiş toplumsal bağlar üzerinden kapsamlı bir temel oluşturmak amacıyla yeni bir ortak Türk kültürü gündemi başlatılacağı açıklanmış ve bu kapsamda Türk Kültür ve Mirası Vakfı ve Türk Akademisi-nin kurulmasına ilişkin anlaşmalar imzalanmıştır (m. 1-b, 1-c). Bişkek Zirvesinde kültürel iş birliği kapsamında ilk kez Türk tarihine ilişkin ortak bir ders kitabı hazırlanması ve Türk Bilimsel Araştırma Fonu kurulması için çağ-ır yapılmıştır (m. 2-b, 2-d). Bugüne kadar yapılan zirvelerde uluslararası meseleler olarak dile getirilen Azerbaycan-Ermenistan ihtilafı, Kıbrıs sorunu, Afganistan ve Irak’ın istikrarı gibi konular arasına ilk defa Suriye İç Savaşı ve sonuçları da dâhil edilmiştir (m. 7). Türk Konseyi organları ve ilişkili kurum-larının Birleşmiş Milletler, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, İslam İşbirliği Teşki-latı, Asya’da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı (CICA), AGİT ve Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) gibi uluslararası örgütlerle olan ilişkilerinin güçlendirilmesi ve daha görünür hâle getirilmesi

gerektiği ifade edilmiştir (m. 10, 11). Ayrıca bu zirvede su kaynakları sorununun sürekli gündem maddeleri arasına dâhil edilmesi yönünde de talimat verilmiştir (m. 12) (TDT, 2012).

“Ulaştırma” temalı Türk Konseyinin III. Zirvesi 15–16 Ağustos 2013 tarihinde Gebele’de gerçekleştirilmiş ve 16 Ağustos 2013’te zirve sonucunda Gebele Bildirisi imzalanmıştır (TDT, 2013). Kültürel iş birliği sektöründe zirvenin en dikkat çekici başlıkları, üye ülkeler arasında ortak bir alfabe geliştirilmesi ve birbirlerinin dillerinin ulusal eğitim müfredatlarında seçmeli ders olarak okutulması yönündeki niyet bildirimi olmuştur (m. 1-b, 1-c). Ekonomik iş birliği alanında ihracat ve yatırım ajansları ve ekonomi bakanlıklarının aralarında imzaladıkları mutabakat muhtırası dikkat çekici bir gelişme olmuştur (m. 4-d). Sonuç bildirisinde Türk Konseyi Ulaştırma Bakanları toplantısının gerçekleşmesinden duyulan memnuniyet dile getirilmiş (m. 5); bu kapsamda Bakü, Aktau ve Samsun limanları arasında kardeş liman ilişkisi kurulmasına yönelik mutabakat zaptı imzalanmıştır (m. 5-b). Buna ek olarak Trans-Asya ve Trans-Avrupa ulaştırma bağlantılarının geldiği noktadan duyulan memnuniyet dile getirilmiştir (m. 5-e). İlk kez Gebele Zirvesinde dile getirilen bir diğer önemli konu başlığı ise Türk dili konuşan diasporalar arasında iş birliği projesi ve Türk Konseyinin Türk Dili Konuşan Diasporalar Ortak Eylem Stratejisi’dir (m. 7, 7-c). Zirvede, diğer tüm zirvelerde olduğu gibi Türk Konseyinin diğer uluslararası örgütlerle olan ilişkilerine dikkat çekilmiş (m. 16), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı tarafından Türk Konseyine gözlemci üye statüsü verilmesinden duyulan memnuniyet ifade edilerek İslam İşbirliği Teşkilatına da gözlemci statüsü için başvurmanın gerekliliği vurgulanmıştır (m. 16-a) (TDT, 2013).

Türk Konseyinin IV. Zirvesi 4-5 Haziran 2014 tarihlerinde Bodrum’da toplanmıştır. Zirvenin teması “Turizm” olmuştur. Zirve sonucunda 5 Haziran 2014’te Bodrum Bildirisi imzalanmıştır (TDT, 2014). Zirvede Turizm Alanında Ortak İşbirliği Protokolü imzalanmasından duyulan memnuniyet dile getirilmiş (m. 5), turizm konusunda katılımcı ülkelerin göreceli üstünlüklerinin kullanılması ve Modern İpek Yolu Ortak Tur projesiyle üçüncü tarafların bölgeye olan turistik ilgisinin artırılması arzusu dile getirilmiştir (m. 2, 3, 4, 6). Ulaştırma Alanında Koordinasyon Konseyinin kurulması (m. 15), Türk Konseyi Genç Diplomatlar 1. Ortak Eğitim Programı’nın ilk kez düzenlenmesi (m. 26), Türk Üniversiteler Birliğinin kurulması Yüksek Eğitim Alanının Kurulmasına Dair Yönerge’nin kabul edilmesi (m. 34) ve benzeri kurumsal katmanlaşmada yoğunlaşmaya dair örnekler Türk Konseyinin işbirliğinin geniş sektörleri kapsayıcı çatı niteliğini göstermesi açısından dikkat çekici olmuştur. Zirvenin dış politika ve uluslararası sorunlara dair en önemli başlı-

ğı Ukrayna ve Rusya arasında başlayan ve Kırım'ın ilhakı ile neticelenen gerilimin düşürülmesi, sorunun barışçıl yollardan çözülmesi için diyalog çağrısı ve Kırım Tatar Türklerinin Türk dünyasının ayrılmaz bir parçası olduğunun vurgulanması olmuştur (m. 25) (TDT, 2014).

“Medya ve Enformasyon Teknolojileri” temalı ve 11 Eylül 2015 tarihli Türk Konseyinin V. Zirvesi Astana’da yapılmıştır (TDT, 2015). 2015’teki Astana Zirvesi, Konseye üye ülkeler arasında medya ve enformasyon alanında iş birliğinin gelişmesi gerektiği ifade edilerek başlamış; Enformasyon ve Medya Konusu’nda Türk Konseyi Ortak Protokolü, Türk Konseyi Üye Ülkelere Resmî Haber Ajansları Arasında İşbirliğine Dair Mutabakat Zaptı, Türk Konseyi Üye Ülkelerinin Ulusal Televizyon Kanalları Arasında İşbirliği Protokolü imzalanmıştır. (m. 1, 2). Ancak bu zirvenin en fazla öne çıkan özelliği, teşkilatın gerek kurumsal yapısında ve ilişkili kurumlarında gerekse de diğer uluslararası örgütlerle olan ilişkilerinde gerçekleşen ilerlemedir. Örgütün kurumsal yapısını ve ilişkili kurumları ilgilendiren dikkate değer gelişmeler şunlardır: Trans-Hazar Uluslararası Ulaştırma Güzergâhı Koordinasyon Komitesi kurulması ve Türkmenbaşı Limanı’nın kardeş limanlar arasına dâhil edilmesi (m. 14, 16), üye ülkelerin Resmî Dış Politika Araştırma Merkezleri Arasında Mutabakat Zaptı’nın imzalanması (m. 28), Kiev’de ilk Bölgesel Diaspora Merkezinin açılması (m. 33), Türk Akademisinin Uluslararası Akademiler Birliğine ortak üye olarak katılması (m. 42); Türk Akademisi, Türk Kültürü ve Mirası Vakfı, Göçebe Kültür Merkezinin uluslararası örgütler olarak kurulması (m. 45), Türk Akademisi tarafından hazırlanan Türk Dünyası’nda Bütünleşmeye İlişkin Temel İlkelerle İlgili Kavram Kâğıdı hazırlama çalışmaları (m. 47), eğitim bakanları düzeyinde Türk Akademisi Bilim Konseyi kurulması (m. 49). Ayrıca 2015 yılı itibarıyla Konseyin Ekonomik İşbirliği Teşkilatındaki gözlemci üye statüsü üç yıl uzatılmış (m. 23-d), Avrupa Birliği ve ilgili birimleri ile ilişkiler başlamış (m. 23-f); Dünya Gümrük Örgütü (DGÖ), BM Dünya Turizm Örgütü ve Uluslararası Spor Güvenliği Merkezi Arasında İşbirliğine Yönelik Mutabakat Zaptı imzalanmıştır (m. 23-h). Bunlara ek olarak, Türkmenistan ve Macaristan delegelerinin toplantılara katılımları artmış, bu iki ülke ile birlikte Özbekistan’ın da konsey faaliyetlerine daha fazla iştiraklerine destek dile getirilmiştir (m. 52) (TDT, 2015).

Üç yıllık aranın ardından 3 Eylül 2018’de Çolpan-Ata’da toplanan Türk Konseyinin VI. Zirve Toplantısı “Gençlik ve Spor” temasıyla düzenlenmiştir (m. 1) ve Türk Konseyinin Sporda Dürüstlük Küresel İttifakı’ndaki kurucu üye statüsü takdir edilmiştir (m. 5). Zirve sonunda Çolpan-Ata Bildirisi imzalanmıştır (TDT, 2018). Zirvenin en önemli olayı Macaristan’ın gözlemci üye olarak Türk Konseyine ve Türk Akademisine katılması olmuştur (m. 76, 82,

88). Zirve her ne kadar gençlik ve spor temasıyla toplanmış olsa da ekonomik alana dair gelişmeler daha fazla ön planda olmuştur. Astana Uluslararası Finans Merkezinin açılması (m. 14), küresel ekonomik problemlere çözüm için G-Global Uluslararası Bilgi-İletişim Platformu'nun kurulmasına yönelik destek (m. 15), Türk Konseyi üye ülkeleri ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki ekonomik etkileşimi arttırmak ve tarihî İpek Yolu'nu canlandırmak için Kervansaray Projesi (m. 30), Kazakistan'daki Kuryk Limanı'nın kardeş limanlar arasına dâhilî (m. 27) bunlardan bazılarıdır. Ayrıca bu zirvede ilk defa kur dalgalanması risklerini önlemek amacıyla Türk devletlerinin birbirleri ile arasındaki ticarete dolar yerine ulusal para birimlerinin kullanılması gündeme getirilmiştir (m. 16). Bunun yanında ekonomiye dolaylı yoldan katkı sağlayacak olan ve ithalat-ihracat işlemlerinde gelişmiş bilgi değişimi, sınır kapılarının modernizasyonu ve hızlı sınır geçişleri için Ön Bilgi Değişimine İlişkin Çok Yönlü Anlaşma imzalanmıştır (m. 32). Ayrıca bilgi ve iletişim teknolojilerinde E-devlet, Trans Avrasya Süper Bilgi Otoyolu (TASIM), fiber internet altyapısı, siber güvenlik ve uydu hizmetleri konusunda iş birliği çabalarına devam etme çağrısı yapılmıştır (m. 17). Konsey ile Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı mutabakat zaptı, BM Güney-Güney İşbirliği ile mutabakat zaptı, BM Medeniyetler İttifakı ile mutabakat zaptı, İslam İşbirliği Teşkilatı ile mutabakat zaptı imzalanması da zirvenin Uluslararası örgütler kapsamındaki gelişmeleri yansıtan gündem konuları olmuştur (m. 37-b, 37-c, 37-d, 37-f). Eğitim alanında Kazakistan'ın latin alfabesi kullanma kararı (m. 63); orta ve lise düzeyindeki okullarda üye ülkeler arasında öğrenci, öğretmen ve uzman değişimi programı girişimleri dikkat çekicidir (m. 63, 65). Zirvede Türkmenistan, Özbekistan ve Macaristan delegelerinin Türk Konseyinin çeşitli toplantılarına ve son zirveden bu yana düzenlenen resmî Türk iş birliği organizasyonlarına katılımları memnuniyetle karşılanmış ve bu ülkelerin Türk Konseyi faaliyetlerine daha fazla dâhil olması yönünde dilekler ifade edilmiştir (m. 87) (TDT, 2018).

15 Ekim 2019'da "KOBİ'lerin Desteklenmesi" temasıyla Bakü'de düzenlenen Türk Konseyinin VII. Zirvesinin ardından Bakü Bildirisi imzalanmıştır (TDT, 2019). Zirvenin en önemli sonucu şüphesiz ki Özbekistan'ın Konseye tam üye olmasıdır (m. 98). Bakü Bildirisi'nin esaslar kısmında Özbekistan Cumhuriyeti'nin, Nahçıvan Anlaşması'nın ve Türk Konseyinin kuruluşunun 10. yıl dönümünde aldığı tarihî tam üyelik kararının takdirle karşılandığı belirtilmiştir. Ekonomi alanında; Türk Ticaret ve Sanayi Odasının kurulması (m. 2), sürdürülebilir çok taraflı iş birliğini hedefleyen Çeşitli Ekonomik Bölgeler Arasında Bilgi ve Tecrübe Paylaşımı Hakkında Mutabakat Muhtırası'nın imzalanması (m. 4), üye ülkeler arasında genel ticareti arttıracak olan Ticaret Kolaylaştırma Strateji Belgesi hazırlanması talimatı (m. 8), tüm üye

546

ülkelerdeki Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme Dairesi Başkanlığı (KOSGEB) benzeri küçük ve orta ölçekli işletmeleri destekleme ajansları ile örgüt arasındaki iş birliğinin geliştirilmesini teşvik etme (m. 10), Konsey tarafından hazırlanan Uluslararası Kombine Mal Taşımacılığına İlişkin Anlaşma'yı nihai hâle getirme talimatı (m. 10) ve Gümrük Muhafaza Alanında İşbirliğine İlişkin Mutabakat Zaptı'nın imzalanması gibi gelişmeler dikkat çekicidir. Bilgi ve iletişim teknolojileri alanında; üye ülkelerin bölgesel ve küresel yayın ihtiyaçları için ortak bir uydu işletme kararı ve bu kapsamda TÜRK SAT uydularında üye ülkelerin ulusal kanalları için frekans açılması, uydu ve uzay teknolojileri konusunda ortak projeler ve çalışmalar yapma çağrısı (m. 28) önemlidir. Ayrıca bu alanda yaşanan bir gelişme olarak Türk Konseyi Üyesi Ülkelerin Kamu Yayın Kurumları Arasında İşbirliği Protokolü'nün imzalanmasından duyulan memnuniyet de ifade edilmiştir (m. 55). Kurumsal gelişmelere bakıldığında sekreteryaya Türk Konseyi Üye Ülkeleri Ombudsmanlar Birliğinin kurulmasını koordine etme talimatı ve bir danışma organı olarak Dil ve Terminoloji Daimî Komitesinin kurulması önerisi önemli başlıklardandır (m. 95, 96). Zirvede Türk iş birliği örgütlerinin kurulmasına ve Türk dünyasının birliğine yönelik tarihî katkılardan dolayı Nursultan Nazarbayev'e Türk Konseyi Onursal Başkanı ünvanı verilmiştir (m. 97). Nazarbayev'in örgütün vizyonunun ve kurumsal yapısının şekillenmesindeki etkisi düşünüldüğünde Türk Konseyi Onursal Başkanı ünvanını en fazla hak eden kişi olduğu rahatlıkla görülebilir. Buna ek olarak Türk Konseyi üyesi devletler, sürdürülen Barış Pınarı Operasyonu'nun terörle mücadelede yanı sıra Suriye'nin toprak bütünlüğünün korunmasına, yerlerinden edilen Suriyeli göçmenlerin korunması ile ana vatanlarına geri dönmeleri için uygun zemini hazırlayacağına yönelik inançlarını beyan etmişlerdir (m. 41) (TDT, 2019).

Türk Devletleri Teşkilatının 2021 yılındaki VIII. Zirvesinden önce bir olağanüstü, bir de gayriresmî zirve olmak üzere iki zirve gerçekleştirilmiştir. COVID-19 pandemisi sebebiyle 10 Nisan 2020 tarihinde Bakü'de çevrim içi olarak gerçekleştirilen olağanüstü zirve, "COVID-19 Küresel Salgını ile Mücadelede Dayanışma ve İşbirliği" temasıyla gerçekleştirilmiştir (TDT, 2020). Bu zirveye Dünya Sağlık Örgütü Genel Direktörü Tedros Adhanom Ghebreyesus da katılmıştır. Olağanüstü zirvede öne çıkan konular; yaşanan pandeminin üye ülkelerin ekonomik yapıları üzerindeki olumsuz etkilerinin giderilmesi, pandemiden kaynaklı farklı ülkelerde kalan ve seyahat kısıtlamalarından dolayı sınırı geçemeyen ve üye ülkelerin topraklarında kalan vatandaşlara vize kolaylığının sağlanması, dijital teknolojilerin kamusal ve sosyal hayatın devamlılığının sağlanabilmesine yönelik artan önemi gibi konularda iş birliklerinin sağlanmasının önemi olmuştur (TDT, 2020). 31 Mart 2021 tarihinde "Türkistan:

Türk Dünyasının Manevi Başkentlerinden Biri” temasıyla 2020’deki zirvede olduğu gibi çevrim içi olarak düzenlenen gayriresmî zirvenin sonuç bildirisinde Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının askerî işgalden kurtarılması övgüyle anılarak Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının sona ermesinden duyulan memnuniyet ifade edilmiştir (m. 4). Zirvenin temasında da işaret edildiği şekilde Türkistan şehri, Türk dünyasının manevi başkentlerinden biri olarak ilan edilmiştir (m. 1). Türk Konseyinin ulaştırma, enerji, altyapı ve gümrük gibi alanlarda stratejik öneme sahip projeler geliştirilmesine, uygulanmasına ve sürdürülebilir kılınmasına yönelik ekonomik şartların sağlanmasının önemine vurgu yapılmıştır (m. 5). Üye devletler, Nursultan Nazarbayev’in Türk Konseyinin isminin değiştirilmesi ve Türk Devletleri Teşkilatı olması konusundaki girişimini destekleyerek dışişleri bakanlarına ve sekreteryaya 2021 sonbaharında Türkiye Cumhuriyeti’nde düzenlenmesi öngörülen VIII. Zirvede alınabilecek bu karara temel teşkil edecek belgeleri hazırlama talimatı vermişlerdir (m. 2). Ayrıca Türk Konseyi Sekreteryası “Türk Dünyası Vizyonu-2040” ve “Türk Konseyi 2020-2025 Stratejisi” belgelerinin ilk taslaklarını hazırlamasından dolayı takdir edilerek üye devletlerin ilgili makamlarına, Türkiye’de yapılacak müteakip zirvede ulusal uygulamalarına uygun olarak muhtemelen onaylanmak üzere adı geçen belgeleri hazırlama talimatı verilmiştir (m. 3) (TDT, 2021b).

Türk Konseyinin adının Türk Devletleri Teşkilatı olduğu (m. 1) zirve olan 12 Kasım 2021 tarihli VIII. Zirve İstanbul’da ve “Dijital Çağda Yeşil Teknolojiler ve Akıllı Şehirler” temasıyla gerçekleştirilmiştir. Zirvenin sonunda İstanbul Bildirisi imzalanmıştır. Bildirinin esaslar kısmında Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından ortaya çıkan Türk devletlerinin bağımsızlıklarının 30. yıl dönümü kutlanmıştır (TDT, 2021a). Türkmenistan’ın teşkilata gözlemci üye olarak katıldığı (m. 3) zirvede ülkeler, Nursultan Nazarbayev tarafından başlatılan “Türk Dünyası 2040 Vizyonunu” Türk devletlerine rehberlik edecek stratejik bir belge olarak kabul ettiklerini beyan etmişlerdir (m. 2). Azerbaycan, “44 Günlük Vatan Muharebesi’ndeki” zaferinden ötürü tebrik edilmiştir (m. 6). Azerbaycan’ın savaşında “haklı dava” vurgusu yapılmış ve muhtemel askerî harekâtlara teşkilatın açıkça destek verebileceği tescillenmiştir. Buna ek olarak Zengezur Koridoru’nun Hazar Geçişli Uluslararası Doğu-Batı Orta Koridoru kapsamında bağlantısallığın daha iyi sağlanması için ortaya çıkan bir fırsat olduğu ve koridorun en kısa sürede faaliyete geçmesi temenni edilmiştir (m. 40). Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin Türk Devletleri Teşkilatı faaliyetlerine katılımı için Türkiye’nin yaptığı davet talebi üye ülkelerce tanınmış ancak KKTC için “Kıbrıs Türkleri” ifadesi kullanılarak KKTC’nin devlet olarak tanınması konusundaki çekimserlik sürdürülmüştür (m. 7). Zirvede gözden geçirilmiş Aksakallar Konseyi Yönetmeliği kabul

edilmiştir (m. 19). Türk Yatırım Fonunun Kuruluş Anlaşması ve Ticareti Kolaylaştırma Strateji Belgesi'nin bir sonraki zirveye kadar sonuçlandırılması öngörülmüştür (m. 24, 26). Yeşil teknolojilerin kullanımı ve akıllı şehirlerin kurulması kapsamında yapılacaklar tartışılmış (m. 33), Özbekistan tarafından başlatılan Aral Denizi bölgesini çevresel inovasyon ve teknoloji bölgesi ilan eden BM Genel Kurulu kararının kabul edilmesinden duyulan memnuniyet dile getirilmiştir (m. 112). Ekonomik alanda; Kazakistan'ın Türkistan'da Türk devletleri için kurulacak "TURANSEZ" özel ekonomik bölgesine katılma daveti memnuniyetle karşılanmış (m. 29), Mersin Limanı ve Özbekistan'daki birçok merkez Kardeş Limanlar Süreci'ne dâhil edilmiştir (m. 43). Kültür alanında; Ali Şir Nevai Uluslararası Ödülüne İlişkin Yönetmelik ve Orhun Eğitim Değişim Programı Yönetmeliği'nin kabul edilmesi (m. 74, 76), Türk dünyasının kültürler arası ve dinler arası diyalogdaki birleştirici rolü adına gösterdiği çabaların desteklendiği vurgusu (m. 88) zirvenin ilgi çekici başlıklarındandır. Ayrıca Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) ve Kazakistan Uluslararası Kalkınma Ajansı (KazAID) arasında mutabakat zaptı imzalanmış ve dış yardımların koordineli olarak sürdürülmesi öngörülmüştür (m. 118). Son olarak 2021'de, Türkiye'de birçok orman yangınının gerçekleşmesinin de etkisiyle doğal afetlerin etkilerini azaltmak için arama, kurtarma ve rehabilitasyon faaliyetleri yapacak Türk Devletleri Teşkilatı Sivil Koruma Mekanizması adıyla bir afet müdahale birimi kurulması için talimat verilmiştir (m. 51) (TDT, 2021a).

Türk Devletleri Teşkilatının IX. Zirvesi, "Türk Medeniyeti İçin Yeni Dönem: Ortak Kalkınma ve Refaha Doğru" temasıyla 11 Kasım 2022'de Semerkant'ta düzenlenmiştir. Zirve sonucunda Semerkant Bildirisi imzalanmıştır (TDT, 2022). Bu zirvede Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi'nin Kurulmasına İlişkin Nahçıvan Anlaşması'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Protokol imzalanmış, Türk Devletleri Teşkilatının yeni usul kuralları kabul edilmiş ve Türk Dünyası Vizyonu 2040'ın uygulanması için "2022-2026 TDT Stratejisi"nin uygunluğu teyit edilmiştir (m. 1, 2, 3). 24 Temmuz 2022 tarihinde Issık-Kul'da düzenlenen TÜRKPA 11. Genel Kurul Toplantısında teşkilatın adı Türk Devletleri Teşkilatı ile uyumlu olacak biçimde Türk Devletleri Parlamenter Asamblesi olarak değiştirilmiştir (m. 86). Kıbrıs Türklerinin Türk dünyasının parçası olduğu ve KKTC'nin TDT'deki gözlemci statüsünün üye devletler tarafından memnuniyetle karşılandığı ifade edilmiştir (m. 7). Türkmenistan ve Macaristan, Aksakallar Konseyine dâhil olmuştur (m. 12, 20). 29 Haziran 2022 tarihinde Ankara'da gerçekleştirilen TDT Üye ve Gözlemci Ülkelerin Millî Güvenlik Kurulu Başkanlarının Birinci Toplantısı kararlarından duyulan memnuniyet dile getirilmiş ve üye ülkelerin ilgili makamlarının katılımıyla bu toplantıların düzenli olarak devam etti-

rilmesi talimatı verilerek savunma sanayisi ve askerî alanda daha yakın iş birliği çağrısında bulunulmuştur (m. 18, 19). Ayrıca güvenlik alanında, 26 Temmuz 2022'de Issık-Kul'da düzenlenen Türk Devletleri İstihbarat Teşkilatları Konferansında imzalanan Niyet Protokolü de zirve sonuç bildirisinde önem atfedilen başlıklar arasında yer almıştır (m. 92). Semerkant Zirvesinde halkların ortak miraslarından yararlanılarak ticari ve ekonomik iş birliği alanlarının da dâhil edilerek Asya'daki ülkelerle ilişkilerini üst seviyelere taşımayı amaçlayan Türkiye'nin Yeniden Asya Girişimi vasıtasıyla barış ve istikrarın sağlanması başta olmak üzere uluslararası iş birliklerinin kurulması ve insanlığın sürdürülebilir kalkınmasının desteklenmesini sağlamayı amaç edinen Ortak Güvenlik ve Refah için Semerkant Dayanışma Girişimi üye ülkelerce desteklenmiştir (m. 22, 23). TDT Üye Ülkeleri ile Ticaretin Kolaylaştırılması Anlaşması'na esas teşkil edecek olan TDT Ticaretin Kolaylaştırılması Stratejisi kabul edilmiştir (m. 25). Ulaştırma alanında iş birliğini güçlendirmek için önemli bir adım olarak TDT Üye Ülkeleri Arasında Uluslararası Kombine Yük Taşımacılığı Anlaşması imzalanmış ve Ulaştırma Bağlantılılık Programı kabul edilmiştir (m. 33). Türk Devletleri Teşkilatı üyesi ülkelerin sınırlarında verimli ve kesintisiz taşımacılık için dijital prosedürlerin hayata geçirilmesi, transit geçiş izinlerinin sayısının artırılarak kolaylaştırılması, fiziki olmayan engellerin kaldırılması da dâhil olmak üzere serbest taşımacılığın oluşturulması gerekliliği vurgulanmıştır (m. 37, 38). Bu kapsamda mal ve taşıtların hareketine ilişkin bilgi alışverişini kolaylaştırmak amacıyla TDT Hükümetleri Arasında Basitleştirilmiş Gümrük Koridoru Kurulmasına İlişkin Anlaşma imzalanmıştır (m. 42). Bilgi ve iletişim teknolojileri alanında; TDT üye devletlerinin teknoparkları arasındaki iş birliğine ilişkin mutabakat zaptının sonuçlandırılması talimatı verilmiş ve TDT Üye Devletlerinde Bilişim Alanının Geliştirilmesine İlişkin Mutabakat Zaptı imzalanmıştır (m. 46, 47). Medya ve enformasyon alanında, 14 Mayıs 2022 tarihinde İstanbul'da düzenlenen TDT Medya ve Enformasyondan Sorumlu Bakanlar IV. Toplantısının sonucunda Türk Dili Haber Ajansları Birliği ile TDT Gazeteciler Birliğinin kurulmasından duyulan memnuniyet ifade edilmiştir (m. 71). Ayrıca TDT çatısı altında Müslüman Dini Kurul Başkanları Konseyi kurulması üye devletlerce takdir edilmiş, üyeler bu durumun Türk-İslam dayanışması fikirleri, Türk halklarının millî-manevi, ahlaki ve kültürel değerleri temelinde kurullar arasında iş birliğini geliştirmeyi teşvik edeceğini dile getirmişlerdir (m. 65) (TDT, 2022).

6 Şubat 2023 tarihinde gerçekleşen Kahramanmaraş depremlerinin ardından Türk Devletleri Teşkilatı, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin öncülüğünde, 16 Mart 2023'te Ankara'da bir olağanüstü zirve gerçekleştirmiştir. Zirvenin sonunda Ankara Bildirisi imzalanmıştır (TDT, 2023). "Afet-Acil Durum Yöne-

timi ve İnsani Yardım” temasıyla düzenlenen zirvede üye ve gözlemci devletler, kardeş Türk halkına en derin taziyelerini yinelemişlerdir. Zirvede afetlerin önlenmesi ve olası afetlere müdahale edilmesi için çok taraflı iş birliğinin gerekliliği vurgulanmıştır. Katılımcı ülkeler, yaşanan depremlerin ardından yeniden inşa ve toparlanma sürecinde Türkiye Cumhuriyeti ile dayanışma içerisinde olduklarını ve olacaklarını ifade etmişlerdir (m. 1). Ekim 2023’te Kazakistan’ın Türkistan kentinde düzenlenecek olan X. Zirveye kadar üye ve gözlemci ülkelerin afet yönetim kurumları arasında iş birliğinin güçlendirilmesi amacıyla ilgili makamlara Türk Devletleri Teşkilatı Sivil Koruma Mechanizmasının Kurulmasına İlişkin Anlaşma’nın imzalanması talimatı verilmiştir (m. 6). Öne çıkan bir diğer başlık ise son zamanlarda bazı ülkelere Müslümanların kutsallarına karşı işlenen nefret suçlarından duyulan endişe olmuştur. İslam düşmanlığı içeren nefret suçları, en güçlü biçimde kınanmış (m. 13); bu bağlamda farklı kültürlerin bir arada yaşayabilmeleri için karşılıklı saygının hayati önemde olduğu ifade edilmiştir (TDT, 2023).

3. Türk Devletleri Teşkilatından Türk Birliğine

Türk devletlerinin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını ilan etmesiyle birlikte Türkiye’nin bu devletler ile olan ilişkileri, 1992 yılından itibaren artış göstermiştir. 1992 yılından 2010 yılına kadar geçen süreçte “Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirveleri” sürmüş, her zirveden sonra imzalanan bildirilere bakıldığında insan hakları, sosyal adalet, ekonomik, kültürel, hukuki iş birlikleri, enerji arzı ile ilgili çalışmalar, terörle mücadele gibi hususlarda iş birlikleri üzerine anlaşmaların başladığı ve kurumsallaşmaya doğru ilerlediği bir dönem olmuştur.

2011 yılından günümüze kadar geçen süreçte birliktelik ilk olarak 2011 yılında “Türk Konseyi” adını almıştır. Türk Konseyi ile belirli bir düzeyde kurumsallaşmanın gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Ekonomik ve ticari iş birliği, eğitim, bilim ve kültürel iş birliği, ulaştırma iş birliği, turizm iş birliği, medya ve enformasyon teknolojilerine yönelik iş birliği, gençlik ve spor iş birlikleri, küçük ve orta ölçekli sanayi ve ticaret iş birliklerinin gelişmeye başladığı görülmektedir. Bu, Türk devletlerinin birlikteliklerinin artmaya başlamasına ve ilişkilerinin daha da sıklaşmasına neden olduğu bir dönem olmuştur. İlişkiler, Türk Konseyinin kendi kurduğu örgütler ile Türk devletleri arasında ve diğer uluslararası örgütlerle sürekli ivme kaydetmiştir. Bu dönem, Türk Konseyinin diğer uluslararası örgütler ve devletler tarafından da görünürlüğünün arttığı bir dönem olmuştur.

2021 yılı ile birliktelik ismini üçüncü kez değiştirmiş ve “Türk Devletleri Teşkilatına” dönüşmüştür. Teşkilatın 2040 Vizyonu’nu oluşturması ve her

anlamda birlikteliğe yönelik politikaların geliştirilmeye başlanması aslında tam bütünleşmeye yönelik adımların atılmaya başlandığını bize göstermektedir. Bu doğrultuda bakıldığında Türk devletlerinin hemen hemen her alanda ortaklaşa politika geliştirdiği ve uygulamaya koyduğu görülmektedir.

Türk Devletleri Teşkilatının mevcut organizasyon yapısının içerisinde Devlet Başkanları Konseyi, Dışişleri Bakanları Konseyi, Aksakallar Konseyi, Kıdemli Memurlar Komitesi ve Sekretarya bulunmaktadır. Aynı zamanda Uluslararası Türk Kültür Teşkilatı (TÜRKSOY), Türk Devletleri Parlamentolar Asamblesi (TÜRKPA), Uluslararası Türk Akademisi, Türk Kültür ve Miras Vakfı gibi ilişkili kurumları bulunmaktadır.

Türk Devletleri Teşkilatı 2040 Vizyonu belgesine bakıldığında siyasi ve güvenlik iş birliği, ekonomik ve sektörel iş birliği, halklar arası iş birliği ve üçüncü taraflarla iş birliği üzerinde belirlenen noktalarda mutabakata varıldığı, varılan mutabakat neticesinde üye devletlerin söz konusu iş birlikleri için ortak bir çaba sarf edeceği anlaşılabilmektedir. Üye devletler özellikle siyasi ve iktisadi iş birlikleri için ciddi çabalar göstermektedir.

Bu noktada Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvelerinden Türk Konseyine, oradan da Türk Devletleri Teşkilatına evirilen sistemin dördüncü ve nihai olması gereken yapısı konfederasyon modeli bağlamında “Türk Birliği” olmalıdır. Türk birliğine gidilecek yolda atılması gereken üç adım öngörülmektedir. Bunlar “Türk birliği şartının” oluşturularak imzalanması, “Türk birliği meclisi” ve “Türk birliği merkez bankasının” kurulmasıdır.

Türk birliği şartı ile temel düzeyde birliğin kriterlerinin ortaya konulması gerekmektedir. Bu şart ile üye devletler, egemenliklerini eşit ilkelere dayandırmalıdır. Ayrıca birliğin tek bir devlet ya da üye devletlerin üzerinde bir yapıya sahip olamayacağı net bir şekilde belirtilmelidir. Hâlihazırda Türk Devletleri Teşkilatında siyasi, ekonomi, kültür, çevre, eğitim gibi birçok konuda çalışmalar yapılmış olmakla birlikte bu iş birliklerinin devam ettirilmesi yine bu şarta bağlanmalıdır. Yine birliğe katılacak devletler, ilişkilerini uluslararası hukuk kurallarına göre kurmalıdır. Dolayısıyla her üye devletin egemenlik haklarına saygı gösterilmesi önemli bir nüanstır. Ortaya çıkabilecek uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözümlenmesi, şartın bir maddesi olmalıdır. Bir Türk devleti birliğe katılım sağlayabileceği gibi, istediği zaman da ayrılabilen bir düzenlemenin de sağlanması gerekmektedir.

Aynı zamanda temel insan hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması, yine üye devletlerde bu hak ve özgürlüklerin eşit seviyeye getirilmesi sağlanmalıdır. Her ülke ulusal yasalarına tabi olmaya devam etmelidir. Türk Devletleri Teşkilatının kurmuş olduğu Dışişleri Bakanları Konseyinin de etki-

siyle birliğin dış politika faaliyetlerinin nitelikli bir şekilde koordine edilmesi amaçlanmalıdır. Adına “Türk birliği ordusu” denilebilecek ortak bir ordu komutanlığının kurulması ile birlik üyesi ülkelere birlik dışından gelebilecek saldırılarda, söz konusu ordu müdahil olabilmelidir. Ekonomik anlamda da ortak pazarın iyileştirilmesi; mal, hizmet, sermaye ve emek gücünün serbest dolaşımı sağlanabilmelidir. Aynı zamanda birlik üyesi ülkeler, birbirlerinin topraklarında yatırımları teşvik etmesi gerekmektedir.

Türk birliği meclisinin de kurulması gerekmektedir. Aslında burada TÜRKPA’nın geliştirilmesi ve daha üst bir kurumsal yapıya kavuşturulması öngörülmektedir. Bu meclis, iki yolla kurulabilir: Birincisi, üye ülkelerin vatandaşları, kendi meclislerindeki milletvekilleri dışında aday olacak kişilerden seçim yoluyla Türk birliği meclisine parlamenter seçebilir. İkinci yol ise üye ülkelerin meclislerindeki milletvekilleri arasından görevlendirme yapılabilir. Türk birliği meclisine gönderilecek parlamenter sayısı, ilgili ülkenin meclisinin kararına bırakılmalıdır. Ancak birlik üyesi ülkeler ortak bir karar ile parlamenter sayısı noktasında bir üst sınır belirlemelidir. Parlamentoda temsil edilen üye ülkeler eşit olmalı ve her delegasyonun bir oyu olmalıdır.

Türk birliği meclisinde siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel konular tartışılmalı, belirli çalışmalar yapıldıktan sonra ilgili konular Dışişleri Bakanları Konseyi ya da Devlet Başkanları Konseyine gönderilmelidir. Nihai kararlar bu konseylere bırakılmalıdır. Aynı zamanda tüm üye ülkelerde uygulanmasına yönelik yasa oluşturma faaliyetleri gerçekleştirilebilir ancak yine nihai kararı Devlet Başkanları Konseyi ortak mutabakatla almalıdır. Bu sayede belirli noktalarda hukuki mevzuat açısından birliktelik de sağlanabilecektir.

Türk birliği merkez bankası ise birliğin tam anlamıyla oluşumu için öngörülen son kurumdur. Merkez Bankasının işlevi, ortak dolaşıma sokulacak bir kâğıt para olmamalıdır. Birçok ulus devlet ortak para biriminin kullanıma sokulmasını egemenlik sorunu olarak kabul edebilmektedir. Dolayısıyla her üye ülke kendi para birimlerini kullanabilecektir. Ancak teknolojik gelişmeler ışığında üretilebilecek bir kripto paranın kullanıma sokulması daha efektif olabileceği öngörülmektedir. Merkez Bankası tarafından üretilecek bu kripto para vasıtasıyla Türk birliğinin üye ülkelerinin iç ve dış harcamaları ile üçüncü ülkeler ile olan ticari faaliyetlerinde kullanılması düşünülebilir. Aynı zamanda böyle bir sistem ile birliğe üye ülkelerin kalkınması sağlanırken iktisadi birlik ve bütünleşme yolunda önemli bir adım atılmış olacaktır.

Bu üç kurumun ilerleyen süreçlerde kurularak Türk Devletleri Teşkilatının Türk birliğine evrilebilmesi, dünyada var olan birlikler içerisinde saygın ve güçlü bir yere konumlanabilmesine olanak tanıyacağı da öngörülmektedir.

Sonuç

Türk Devletleri Teşkilatının geçmişten günümüze kadar gelen süreci liberal hükûmetler aracılığıyla yaklaşımı ile açıklanabilmektedir. Türk devletlerinin yaptıkları anlaşmalar ve özellikle kültürel düzeydeki iş birliklerine daha çok önem vermeleri, ekonomik ve siyasal bütünleşme açısından yetersiz bir sürecin geliştiğini bize göstermektedir.

Ekonomik açıdan bütünleşme için önemli yaklaşımlardan biri, bölgeselciliktir. Ülkelerin büyük iktisadi ölçekteki devletlerle rekabet edebilmesi için bölgesel anlamda ilişkilerin tahsis edilmesi, serbest ticaret bölgelerinin oluşturulması, gümrük birliği ve ortak pazarın yaratılması özellikle ekonomik bütünleşmenin önünü açabilecektir.

Türk birliğinin oluşabilmesi için en makul ve tutarlı model, konfederasyondur. Bu sayede devletler, ulusal egemenliklerini koruyarak birbirlerine bağlanabilmektedir. Bu noktada ülkeler arası iş birliği kolaylaştırma ve çıkarların korunabilmesi için siyasal ve iktisadi koordinasyonun sağlanması gerekmektedir.

Bu açıdan bakıldığında Türk Devletleri Teşkilatı, Ortak 2040 Vizyonu ile siyasal, ekonomik ve kültürel iş birliklerinin önemini vurgulamış ve bir hedef belirlemiştir. Ancak bu hedefin bir sonraki aşaması tam anlamıyla kurulabilecek siyasal ve ekonomik bütünleşme olmalıdır. Konfederal bir yapıda devletlerin ulusal egemenliğine saygılı bir şekilde oluşturulabilecek bu birliğin kurulabilmesi için üç adımın atılması öngörülmüştür. Tekrar edilecek olursa bunlar; Türk birliği şartı, Türk birliği meclisi ve Türk birliği merkez bankasıdır.

Bu üç adımın atılmasının siyasal ve ekonomik bütünleşme için oldukça önemli olduğu düşünülmektedir. Her üye devletin eşit olduğu, insan hak ve özgürlüklerinin ileri seviyeye taşındığı, birçok konuda iş birliklerinin her devlet için eşit düzeyde sağlandığı, demokratik usullerle kararların alındığı ve uygulandığı böyle bir sistemde, Türk devletlerinin topyekûn kalkınmasına ve gelişmesine vesile olabilecektir. Aynı zamanda ayrı ayrı bölgesinde ve dünyada söz sahibi olmaya çalışan Türk devletleri, birlik oldukları takdirde dünyada nasıl ses getirebileceklerini, diğer kurulmuş olan bölgesel birlikler arasında kısa zamanda hem siyasal hem de ekonomik bir güç olarak üst seviyelerde yer alabileceğini görecektir.

Kaynakça

- Akçay, E. Y. (2015). *Türkiye-AB ilişkilerinde "İmtiyazlı ortaklık" meselesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Cho, S. (2007). Toward an identity theory of international organizations. *Proceedings of the ASIL Annual Meeting*, 101, 157-160.
- Dedeoğlu, B. (2003). Avrupa Birliği bütünleşme süreci I: Tarihsel birikimler. B. Dedeoğlu (Ed.), *Dünden bugüne Avrupa Birliği kitabı* içinde (s.17-39). İstanbul: Boyut Yayınları.
- Gökarp, A. (2009). Uluslararası İlişkilerde Bütünleşme (Entegrasyon) Teorileri ve Avrupa Birliği, H. Çomak (Ed.), *Uluslararası İlişkilere Giriş: Teorik Bakış kitabı* içinde (s.147-164). Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- List, F. (1966). *The national system of political economy*. New York: A. M. Kelley.
- Moravcsik, A. (2005). The constitutional compromise and neofunctionalism. *Journal of European Public Policy*, 12(2), 349-386.
- O'neil, M. (1996). *The politics of European integration*. London: Routledge.
- Öraz, S. (2011). Andrew Moravcsik ve liberal hükümetlerarası sistem ile Avrupa bütünleşmesi. *Turkish Studies*, 6(1), 1611-1624.
- Pinder, J. (1993). The single market: A step towards union. In J. Lodge (Ed.) *The European community and the challenge of the future* (pp.51-68). New York: St. Martin's Press.
- Pollack, M. A. (2001). International relations theory and European integration. *Journal of Common Market Studies*, 39(2), 221-244.
- Sancaktar, C. (2013). Bütünleşme ve bütünleşme teorileri. H. Çomak ve C. Sancaktar (Ed.), *Uluslararası ilişkilerde teorik tartışmalar kitabı* içinde (s.113-157). İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Tallberg, J. (2008). Bargaining power in the European Council. *Journal of Common Market Studies*, 46(3), 685-708.
- Türk Devletleri Teşkilatı (TDT). (1992). *Ankara Bildirisi*. İstanbul: Türk Devletleri Teşkilatı Sekreteryası.
- Türk Devletleri Teşkilatı (TDT). (1994). *İstanbul Bildirisi*. İstanbul: Türk Devletleri Teşkilatı Sekreteryası.
- Türk Devletleri Teşkilatı (TDT). (1995). *Bişkek Bildirisi*. İstanbul: Türk Devletleri Teşkilatı Sekreteryası.
- Türk Devletleri Teşkilatı (TDT). (1996). *Taşkent Bildirisi*. İstanbul: Türk Devletleri Teşkilatı Sekreteryası.
- Türk Devletleri Teşkilatı (TDT). (1998). *Astana Bildirisi*. İstanbul: Türk Devletleri Teşkilatı Sekreteryası.
- Türk Devletleri Teşkilatı (TDT). (2000). *Bakü Bildirisi*. İstanbul: Türk Devletleri Teşkilatı Sekreteryası.
- Türk Devletleri Teşkilatı (TDT). (2001). *İstanbul Bildirisi*. İstanbul: Türk Devletleri Teşkilatı Sekreteryası.
- Türk Devletleri Teşkilatı (TDT). (2006). *Antalya Bildirisi*. İstanbul: Türk Devletleri Teşkilatı Sekreteryası.
- Türk Devletleri Teşkilatı (TDT). (2009). *Nahçıvan Bildirisi*. İstanbul: Türk Devletleri Teşkilatı Sekreteryası.
- Türk Devletleri Teşkilatı (TDT). (2010). *İstanbul Bildirisi*. İstanbul: Türk Devletleri Teşkilatı Sekreteryası.

- Türk Devletleri Teşkilatı (TDT). (2011). *Almatı Bildirisi*. İstanbul: Türk Devletleri Teşkilatı Sekreteryası.
- Türk Devletleri Teşkilatı (TDT). (2012). *Bişkek Bildirisi*. İstanbul: Türk Devletleri Teşkilatı Sekreteryası.
- Türk Devletleri Teşkilatı (TDT). (2013). *Gebele Bildirisi*. İstanbul: Türk Devletleri Teşkilatı Sekreteryası.
- Türk Devletleri Teşkilatı (TDT). (2014). *Bodrum Bildirisi*. İstanbul: Türk Devletleri Teşkilatı Sekreteryası.
- Türk Devletleri Teşkilatı (TDT). (2015). *Astana Bildirisi*. İstanbul: Türk Devletleri Teşkilatı Sekreteryası.
- Türk Devletleri Teşkilatı (TDT). (2018). *Çolpan-Ata Bildirisi*. İstanbul: Türk Devletleri Teşkilatı Sekreteryası.
- Türk Devletleri Teşkilatı (TDT). (2019). *Bakü Bildirisi*. İstanbul: Türk Devletleri Teşkilatı Sekreteryası.
- Türk Devletleri Teşkilatı (TDT). (2020). *Bakü Bildirisi*. İstanbul: Türk Devletleri Teşkilatı Sekreteryası.
- Türk Devletleri Teşkilatı (TDT). (2021a). *İstanbul Bildirisi*. İstanbul: Türk Devletleri Teşkilatı Sekreteryası.
- Türk Devletleri Teşkilatı (TDT). (2021b). *Türkistan Bildirisi*. İstanbul: Türk Devletleri Teşkilatı Sekreteryası.
- Türk Devletleri Teşkilatı (TDT). (2022). *Semer kant Bildirisi*. İstanbul: Türk Devletleri Teşkilatı Sekreteryası.
- Türk Devletleri Teşkilatı (TDT). (2023). *Ankara Bildirisi*. İstanbul: Türk Devletleri Teşkilatı Sekreteryası.